

Egy kis ablakon bejutni a Nyugat tudatába

BESZÉLGETÉS EVA HALDIMANN-NAL

A német sajtó rendszeres olvasói tudják, hogy a magyar irodalomról a legtöbb cikk a Neue Zürcher Zeitungban jelenik meg, s hogy e cikkek írója Eva Haldimann. Itt ülünk most genfi lakásában, és röviden el szeretnénk beszélgetni arról, hogyan lett ő a magyar irodalom svájci „nagykövetnöje”, hogyan kezdte meg kritikusi pályafutását a Neue Zürcher Zeitungnál, hogyan lett ott a magyar irodalom értő közvetítője?

Eredetileg semmi nem predesztinált erre a szerepre. 1947-ben jöttem ki francia és angol irodalmat tanulni Genfbe, és azután Zürichben fejeztem be a tanulmányaimat, ahol a doktorátust is letettem. Utána elkezdtem tanítani, ugyancsak francia és angol nyelvet és irodalmat; s a magyar irodalom bizony csak halvány középiskolai emlék volt. Amikor a fiam megszületett, abbahagytam a tanítást, hogy otthon maradjak a gyerekekkel: egy-két év múlva, miután a házimunka nem elégített ki, kaptam magam és gyerekkocsistól fölmentem a *Neue Zürcher Zeitung* irodalmi rovatvezetőjéhez, Werner Weberhez (aki azóta otthagyta az újságot, és az irodalom professzora Zürichben), s följánlítottam neki, hogy recenziókat írok; kértem, tegyen velem egy próbát. Így kezdődött a kapcsolat, amely máig is tart.

Ez pontosan hányban volt?

1962-ben, már idestova 22 éve.

Ki volt az első magyar író, akinek az ismertetésére felkérték?

A recenzeálandó könyvek között 63-ban találtam egy német nyelvű József Attila-válogatást. Úgy emlékszem, ez volt az első magyar könyv, amelyről írtam. Azután Ottlik Géza *Iskola a határon* című ragyogó műve jelent meg németül, erről is írtam recenziót; de még mindig igen távol álltam attól, hogy a magyar irodalommal foglalkozzak. Egészen addig, míg 64-ben be nem küldték Németh László *Égető Eszter* című regényének a német fordítását, és hirtelen föl nem villant bennem, hogy Németh László az Áldás utcai iskolában az iskolaorvosom volt; életem végéig a keze nyomát viselem a karomon, miután ő oltott be himlő ellen. És az is eszembe jutott, hogy mennyire féltam tőle — mint minden orvostól hatéves koromban. Később hallottam, hogy a mi doktor bácsink író. És hirtelen rácsodálkoztam, íme, órála van szó. Nagy figyelemmel olvastam el az *Égető Esztert*, egy kicsit tájékoztam Németh Lászlóról, hogy mit írt, elolvastam más regényeit is, s felismertem, milyen nagy író. Így nagyobb cikket írtam az *Égető Eszterről*, és a végén azt ajánlottam, hogy ha a Nobel-bizottságnak eszébe jutna egyszer Kelet-Európa felé nézni, akkor Németh László volna az alkalmas jelölt erre a díjra. Így kezdődött az én újraismerkedésem a magyar irodalommal.

Németh Lászlóval személyesen is találkoztak később?

Amikor legközelebb Magyarországra mentünk, meghívtak minket Füredre, azaz Sajkódra; ott találkoztunk, beszélgettünk. Ő tájékoztatott egy kicsit arról, kik a mostani magyar írók, be is mutatott egy-kettőnek, úgyhogy a kapcsolatok hirtelen elmélyültek. És fellobbant bennem újra az érdeklődés az iránt az elfelejtett magyar irodalom iránt, amellyel már olyan hosszú évek óta nem foglalkoztam.

Amikor otthon járt, akkor ismerte meg Déry Tibor munkásságát is, vagy azzal is előbb német nyelven találkozott?

Úgy emlékszem, németül ismertem meg először, mégpedig a G. A. úr X-ben megjelenésekor. Róla is hosszú recenziót írtam. Déry művei szinte sorozatban jelentek meg a Fischer Kiadónál, ami mindig újabb és újabb alkalmat adott a szellemi ismeretség kibővítésére.

Németországi utam egyik célja volt, hogy tanulmányozzam a Déry Tibor munkáiról írt német cikkeket, kritikákat. Ezek ismeretében bátran állíthatom, hogy Eva Haldimann írásai két szempontból is a legértőbbek közé tartoznak. Először is azért, mert valami egészen finom érzékenységgel reagálnak Déry Tibor regényeinek emberi tartalmaira. Másodszor pedig, mert szinte ő az egyetlen, aki a regénytartalmakat hordozó stilisztikai elemekre is odafigyel, és e tekintetben a legszebb méltatásokat írta róluk. Meg szabad tehát kérdezniem, miután gyakorlatilag már az egész életmű maga előtt áll, mi volt az az emberi tartalom, amely leginkább megfogta Déry alkotómunkásságában?

Azt hiszem, mindenekelőtt a humánus. Valahogy fiatal koromban, s később is az emberről, s általában a dolgokról nekem is hasonló volt a véleményem; bizonyos mértékig valami rokonságot éreztem az ő világképe és a sajátom között. Egészen bizonyos, hogy így alakult ki a vele való szellemi kapcsolat. Ezen túlmenően megragadott az a kedves, fölényes és mégsem hideg ironia, amellyel a világot és az emberi sorsokat nézte; ugyanakkor az a meleg szeretet is, amellyel az alakjait ábrázolta. Gondolok itt *A befejezetlen mondatra, A feleletre, a G. A. úr X-ben-re*, s azt hiszem, ez volt elsősorban az, ami megragadott. Továbbá az az európai koncepció, amelyet Déry ismert, és amelynek ő volt talán egyik legméltóbb tolmácsolója Magyarországon még akkor, amikor ezt még nem ismerték föl.

Az emberi tartalmak a humánus körében föltétlenül szót kell ejteni Déryről, mint a szerelem költőjéről, illetve a szerelemnek arról a felfogásáról, amely regényeiben visszatükröződik. Ön, úgy tudom, erről előadást is tartott egy ízben. Mi volt ennek az alap gondolata?

Voltaképpen az, hogy Déryt úgy ismerik, mint politikai író, s általában mindig a világképét elemzik. De tudtommal eddig még senki nem vette szemügyre a szerelem ábrázolását Déry műveiben. Pedig szerintem ő a 20. század legnagyobb szerelmi költői közé tartozik, és egyszer ezzel talán közelebb kellene foglalkozni. Ez már föltűnik *A befejezetlen mondat* szerelmi ábrázolásainál is, Parcen Nagy Lőrinc és Krausz Évi szerelmében, az a megszállottság, az az egyoldalú szerelem, amelyet olyan ragyogóan jelenít meg: Lőrinc várákozását, hiábavaló várákozását az Unio kávéházban, próbálkozásait, hogy közelebb kerüljön Krausz Évi világához — s egyben a munkásosztályhoz is. Még egy barátnőjének is udvarol, hogy megpróbálja féltékennyé tenni őt. Nagyon finom pszichológiai mérlegen méri már itt is az alakok egyes mozdulatait, érzéseit, gondolatait; s ezt még sokkal tökéletesebben lehet nyomon követni a *G. A. úr X-ben* női főszereplőjénél, Erzsébetnél, aki Déry feleségének a nevét viseli. Ha az ember meggondolja, hogy ezt a regényét cellában írta, ahol nem látta a szerelmét, nem látta Erzsébetet, akkor rádöbben, hogy ez az alak álomalak, amely mindig eltűnik előle; akit nem tud elérni, aki, ha átöleli, akkor kisiklik a kezéből; aki, ha végre úgy gondolja, hogy elérte, akkor nagy kacaggással eltűnik a következő utcasarkon. Ugyanakkor Erzsébet halálvágya, mint X lakosainak a halálvágya természetesen érthető Déry akkori életérzéséből. Talán egy könyvében sincs ilyen szoros összefüggésben — ezt is közelebből

kellene analizálni — Erosz és Thanatosz összefüggése. Itt nem is beszélve a *Kedves bópeerről*, amikor egy öregkori fellobbanásnak, egy *Marienbadi elégiá-*nál sokkal közelebből érintő ábrázolásáról van szó.

Később Déryvel és regényalakjával, Erzsébettel személyesen is megismerkedett.

Igen. Nagy öröm és megtiszteltetés volt a számomra, először 1970-ben találkoztam velük Balatonfüreden, a Tamás-hegyen, a később híressé vált malomkőasztal körül, hiszen akkor még az *Ítélet nincs* nem volt megírva. Nagy benyomást tett rám a fehér hajú, törekeny ember és szemének mély tüze is — egész emberi megjelenése.

Zárójelben hadd jegyezzem meg itt, hogy két héttel ezelőtt Hamburgban megismerkedtem egy jeles fotóművésszel, Wolfgang Venohrral, aki Déryvel kapcsolatban ugyanezt a megjegyzést tette; azt ugyanis, hogy élvezet volt felvételeket csinálni róla, mert gyönyörű tekintete volt.

Igen, nagyon szép volt a tekintete; nagyon szép karakterfej volt. Nem tudom, ki csinálta azt a sorozatot, amely kockás ingben ábrázolja őt, és amelyet a *Neue Zürcher Zeitungban* fölhasználtam abban a cikkben, amely 80 éves korában üdvözölte őt. És sajnos ugyanaz a kép került a nekrológba is, pedig lett volna más is a sorozatban; de ez már nem tőlem függött, nem volt meg az újságnak.

Azt hiszem, hogy ugyanarról a felvételsorozatról beszélünk. Wolfgang Venohr 1965-ben készítette azt, akkor, amikor Déry a bécsi írókongresszuson vett részt, s utána pedig a Stern Tv egy portréfilmet forgatott róla Magyarországon. — És mit mond Böbéről, az álomalakról?

Szintén igen nagy hatást gyakorolt az emberre. Tökéletes háziasszony volt, ahogyan fogadta az embert Tamás-hegyen vagy a Lotz Károly utcában. Látszott, hogy ő a ház nemtője és jó szelleme; hogy ő csinál mindent, ami Tibor körül történik és zajlik. Mindemellett más írókra is felhívta a figyelmet. Például ő volt az, aki elsőként szólt Bárdcs Pál *Az első évtized* című könyvéről. (Ez volt az az évtized, amikor megjelentek a visszaemlékezések a deportálásokról.) S a tökéletes háziasszonyszerep mellett Böbe mindig csinos, kedves és élénk maradt. Amikor Déry elfáradt, ő folytatta a konverzációt. Nagyon, nagyon megdöbbsentem, amikor röviddel Déry halála után az ő halála hírét is vettem.

Déryvel valószínűleg a készülő műveiről is beszéltek.

Tulajdonképpen keveset, de emlékszem, hogy Tamás-hegyen említette, hogy a *Képzelt riporton* dolgozik; azt kell azonban mondanom, hogy műveiről keveset beszélgettünk.

Úgy tudom, a közelmúltban egy rövid kis statisztika készült arról, hány cikke jelent meg a magyar irodalomról a Neue Zürcher Zeitungban. E felsorolás azt mutatja, hogy cikkeinek száma lassan már megközelíti a kétszázat.

Körülbelül igen.

Ezek szerint nemcsak a gyermekkorból ismert Németh László és Déry Tibor szerepel ezekben a recenziókban, hanem mások is.

Tulajdonképpen mindig megpróbálom áttekinteni egy-egy év irodalmi termését; és vagy egyéni cikkekben számolok be róla, illetve azokról a könyvekről, amelyek a külföld érdeklődésére külön is számot tarthatnak. Vagy pedig összefoglaló szemlét írok hat-hét-nyolc műről. Azon igyekszem tehát, hogy a fontosabb nevek valahogy mégis egy kis ablakon keresztül bejussanak a Nyugat tudatába. Nagyon kicsi ez a rés, de mégis jobb, mint a semmi.

Ezek szerint az élő magyar irodalom, a 20. századi magyar irodalom szerepel az eddigi cikkek címeiben, avagy van valami a régi magyar irodalomból, 19. századi irodalmunkból is?

Nagyon kevés. Néha egy-egy publikáció kapcsán; ha megjelenik valami német nyelven — ami elég ritka. A Corvina érdeme például, hogy Arany Jánostól megjelent egy válogatás, amelyről be lehetett számolni. Vagy egyszer összefoglaltam — egyébként, úgy érzem, igen fogyatékosan — a magyar dráma történetét. De különben a 20. századról írok, a jelenkor irodalmáról.

Említette, hogy eredeti szakját tekintve a német, a francia és az angol irodalom területén van otthon. Ez az otthonosság egyben kitekintést ad az egész európai irodalomra. Kitekintést és összehasonlítási alapot a mai magyar irodalom megítélése számára. Hadd tegyem fel utolsónak a kérdést: e kitekintés és összehasonlítás alapján élet- és versenyképesnek tartja-e a magyar irodalmat, s korábbi témánkra, Németh Lászlóra és Déry Tiborra visszatérve, megilleti-e őket a néha már írásban is megfogalmazott világirodalmi rang?

Föltétlen. Erről mélyen meg vagyok győződve; és arról is, hogy az őket követők: Mészöly Miklós vagy a fiatalabb írók, Nádas Péter, s a legfiatalabbak, Esterházy Péter, föltétlenül vannak olyan írók, akik állják a világirodalmi összehasonlítást. Nagyon szépen tükrözik nemcsak saját életérzésüket, hanem a conditio humanáról is képet adnak egy közép-kelet-európai ország mai körülményei között, s ezt néha — úgy tetszik — világirodalmi rangon teszik.

Most már csak a jó fordítások hiányoznak hozzá.

Igen. Noha német nyelven meglehetősen sok minden megjelent, kevés magyar író van, aki közismertté vált, Szabó Magda például közéjük tartozik. Ez természetesen azért is van így, mert Nyugaton az átlagember sokkal kevesebbet olvas, mint Magyarországon. És nemcsak a magyar irodalommal van így, hanem saját irodalmukkal is.

Azt hiszem, ez világjelenség. Az olvasási kedv az utóbbi évtizedben Magyarországon is lanyhult. — De térjünk vissza még a fordításokhoz. Milyennek tartja a magyar irodalom jelenlegi német tolmácsolását? Nyersen szólva: a fordítások minősége megfelel-e annak a nemzetközi mezőnynek, amelyikben megjelennek?

Erre nagyon nehéz válaszolni. Vannak egész kitűnő fordítók, például Hildegard Grosche, aki az utóbbi időben igazán bámulatra méltóan tolmácsol egyes műveket. Milyen nehéz például Nádas Péter oldalnyi mondatait visszaadni, ezt látni ebben a kiadványban is, amelyben két részlet van Nádas késülő regényéből...

Bocsánat, hol jelent ez meg?

A Literarisches Colloquiumban olvasható. Berlinben jelent meg, *In Gottes Hand* — tehát Isten tenyerén ülünk — ez a regény német címe. A két fejezet tolmácsolását összehasonlítottam az eredetivel. Bámulatra méltó. Nádas rendkívül nehéz úgy visszaadni, hogy azokat a mikrorezdüléseket, amelyeket a mondataiba foglal, a fordítás érzékeltesse. És ez Hildegard Grosche munkájában tökéletesen megvan. Ugyanilyenek a Mészöly-fordítások is; a *Magasiskola* például és egyéb elbeszélései nagyon szépen vannak fordítva. Vannak azután gyengébb kötetek is, de ez természetesen összefügg a magyar nyelv nagy nehézségeivel. Miután magam is fordítok és nemcsak irodalmi szövegeket, látom, hogy milyen fantasztikus nehézségek vannak. Csak egy példát hadd hozzak. Nemrég megpróbáltam Mándy Ivánnak egy egész rövid szövegét, az *Átkelésből* tolmácsolni. Úgy gondoltam: ez elég könnyű lesz. Az utolsó feje-

zet, az utolsó oldal. Rettenetesen nehéz volt. Amit az ember könnyű és rövid szövegnek tartott, azt úgy áttenni németre, hogy az német legyen, és ne árulja el az eredetét — rendkívül nehéz feladat. Egyszóval: nem könnyű a magyart németre átültetni, a két nyelv szelleme túlságosan különbözik egymástól.

Igen, hasonló kérdésekről, nehézségekről beszélt Ujlaky Sarolta is, aki *A befejezetlen mondatot* tolmácsolta. Dérynek is vannak oldalnyi körmondatai, és azokat visszaadni szintén nagyon nehéz. Ujlaky elmesélte, hogy néha egy egész napja ráment egyetlen egy oldalra, míg végül a szöveg a szerkesztőhöz került; az aztán kettőt csinált belőle, mondván, hogy a német nyelv nem bír el ilyen hosszú mondatot.

Nem bírja el. Ugyanez a problémám, ha a Vöröskeresztnek fordítok franciából németre. Akkor viszont a francia mondatok hosszúak. Azokat is általában ketté kell vágni, hogy németek legyenek. Vannak azonban könnyebb szövegek is. Nemrég Békés Pált fordítottam, aki egy egész fiatal író, s egy kitűnő könyvet publikált, amelynek az a címe, hogy *Lakótelepi mítoszok*. Mándy Ivánnal hoztam őt összefüggésbe, aki egy emberöltő óta a külvárosról ír, a Józsefvárosról, és bizonyos metafizikai vonatkozások sem voltak soha távol tőle. Ugyanez figyelhető meg ennél az egy generációval fiatalabb írónál is, aki a lakótelepekről, tehát a magyar külvárosokról ír, és ott teremt mítoszokat. Neki is megpróbáltam egy szövegét lefordítani, s ez sokkal könnyebben ment, mert mondatfűzése normális, s elbeszélő stílusa folyékony; nem annyira egyénített, mint például Mándynál vagy másoknál.

További jó munkát kívánok — fordítóként is, és kritikusként is — a magyar irodalom ismertetéséhez. Köszönöm a beszélgetést.

Én is köszönöm.

BOTKA FERENC

